

KIERKEGAARD'IN İNSAN GÖRÜŞÜ*

“KIERKEGAARD'S VIEW OF PERSON”

Yrd. Doç. Dr. Kamuran GÖDELEK**

Özet

Kierkegaard modern çağdaki ahlak görüşlerinin temelini oluşturan, kişiyi dünya üzerindeki kendine özgü varoluşundan ve kendine özgü bakış açısından soyutlayarak ele alan insan anlayışına karşı çıkar. Kierkegaard için her şeyden önce söylenebilecek şey onun bireyci olduğudur. Kierkegaard'ın bireyciliği değeri bireye göre belirlemesi anlamına gelir. Kendi sözleriyle “Öznellik hakikattir, öznellik gerçekliktir” (Kierkegaard 1992a: 343). Hayatımızı nasıl yaşayacağımızı yönlendirecek mutlak doğrular, mutlak değerler yoktur.

Kierkegaard'a göre, bireysel varoluş alanına geçiş ancak kişinin kendisinin birey olarak varoluşunun farkına varmasıyla mümkün olur ve bu da üç aşamada gerçekleşir. Bunlar Kierkegaard'ın deyişiyle “var oluş alanları”dır. Kierkegaard bu üç var oluş alanını kişinin yaşam yolundaki estetik, ahlaksal ve dinsel var oluş aşamaları olarak nitelendirir. Kierkegaard'ın insan görüşü, yaşam yolundaki bu üç var oluş aşamasıyla ilgilidir. Kierkegaard'a göre bu üç var oluş alanı aynı zamanda üç yaşam biçimine de karşılık gelir, dolayısıyla estetik aşamanın özelliklerini kendinde taşıyan estetikler, ahlaksal aşamanın özelliklerini kendinde taşıyan trajik kahramanlar ve dinsel aşamanın özelliklerini kendinde taşıyan iman şövalyeleri vardır.

Ancak ahlaksal alan kesinlikle insanların çoğunun tercih ettiği, en çok istenilen alandır. İşte bu yüzden Kierkegaard yaşamdaki önemli ya / ya da seçiminin ahlaksal alana ait olan “iyi ve kötü arasında yapılan seçim” değil, aksine “kişinin iyi ve kötüyü seçmek / ya da onları dışarıda bırakmak yoluyla yaptığı seçim” olduğunu vurgular.

Anahtar Kelimeler: Kierkegaard, var oluş alanları, estetik, trajik kahraman, iman şövalyesi

* Bu yazıya eleştirel katkılarından dolayı değerli meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Arslan Topakkaya'ya teşekkürü bir borç bilirim.

** Mersin Üniversitesi

Abstract

Kierkegaard rejects the view of person that has formed the foundation of the modern approaches of person which consider the person by abstracting the person his/her particular existence and his/her peculiar point of view. For Kierkegaard what can be said primarily is that he is a subjectivist. Kierkegaard's subjectivity means that he determines the value according to the individual or the subject. In his own words "subjectivity is truth; subjectivity is actuality" ((Kierkegaard 1992a: 343). There are no absolute truths, absolute values to instruct our lives.

According to Kierkegaard, the passage to the realm of subjective existence is possible only if the individual is aware of his /her own existence as an individual human being. These, as Kierkegaard calls them, are the realms of existence. Kierkegaard considers these three realms of existence as esthetic, ethic and religious existence stages in a person's life. According to Kierkegaard, these three realms of existence also correspond to three life styles. Thus, there are esthetes who carry the characteristics of esthetic stage, there are tragic heroes who carry the characteristics of ethical stage, and there are knights of faith who carry the characteristics of religious stage.

However, ethic stage is the most wanted or preferred stage among others. That's why, Kierkegaard claims that the most important either / or choice in life is not "the choice made between good and bad" which belongs to the ethical stage, but rather the choice which is made by the individual by "either choosing good or bad / or leaving them aside".

Key Words: Kierkegaard, realms of existence, esthete, tragic hero, knight of faith

Her düşünür ancak yaşadığı zamanın ruhuna göre değerlendirildiğinde anlaşılabilir, o yüzden Kierkegaard'ın felsefesini ve onunla bağlantılı olarak insan anlayışını anlayabilmek için kendinden önce gelen ve kendisinden etkilenen felsefi akımlarla ilişkisini, bir başka deyişle, Kierkegaard'ın felsefe tarihindeki yerini iyi belirlemek gerekir. Her ne kadar bir filozofun felsefi görüşlerini özel yaşamıyla karıştırmamak önemli ise de bazı filozofların felsefi görüşlerini hayatlarındaki olaylardan ve yaşam tarzlarından soyutlayarak anlamak mümkün değildir. Kierkegaard da bu tür bir filozoftur. Kierkegaard'ın yaşamı ve felsefesi birbirine o kadar sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır ki hayatında önemli rol oynayan kişilerle ilişkilerini göz önüne almadan ve çözümlenmeden onun felsefesini anlayabilmek mümkün değildir.

Kierkegaard'ın hayatı çatışmalar yoluyla gelişen bir hayat gibi düşünülebilir. Kierkegaard'ın kendisi ile yaşadığı çatışma bütün çocukluğunu

etkilemiştir. Kierkegaard'ın çocukluğunu babasından aldığı katı Hristiyanlık eğitimi belirlemiştir; bir yandan son derece gelişmiş bir hayal gücü ve diyalektik akıl yürütmeye sahipken diğer yandan Hristiyanlığın etkisiyle melankolik bir kişilik geliştirmiştir. Çocukluğu pek mutlu olmayan Kierkegaard'ın yetişkinliği de melankolik bir ruh hali içinde geçmiştir. Babasıyla yaşadığı çatışma bütün çocukluğunu belirlemiştir. Babasının inancı hakkında giderek artan şüpheler yaşayan Kierkegaard'ın, babasının evlenmeden önce evlerinde hizmetçi olarak çalışan annesi ile evlilik öncesi ilişki kurduğunu öğrenmesi babasıyla arasındaki ilişkinin kopmasına sebep olmuştur. Bu kopuş Kierkegaard'ı kendi günahları için acı çekmeye yöneltmiştir. Babasının ölümünden hemen önce babasıyla barışması, Kierkegaard'ın ahlaksal dönüşümünün doruk noktasıdır.

Kierkegaard'ın gençliği Regina ve estetik olarak nitelendirdiği yaşam tarzı ile yaşadığı çatışma ile belirlenir. Kierkegaard babasının sırrını ona açamayacağı ve bu durumun kendisinde yarattığı melankolinin Regina'yı da mahvedeceğini düşündüğü için Regina'yı çok sevdiği halde ondan ayrılır. Kierkegaard, Tanrı ile çatışmasını çözdüğünde dinsel olgunluğa ulaşır. Sonunda Tanrı'nın bütün günahlarını affettiğini kabullenir ve artık rumuzlar yoluyla Tanrı ile dolaylı iletişim kurmak zorunda değildir. Şimdiye kadarki eserlerinde hep rumuz kullanan Kierkegaard, bu dönemde ya doğrudan eserlerini kendi adıyla yazarak "doğrudan iletişim" kurar ya da Hristiyan rumuzlardan biri olan "Anti-Climacus"u kullanır.

Kierkegaard, ister idealist, ister çağdaş olsun, bilginin tamamen nesnel, duygudan arınmış, öznel olmayan bir şey olduğunu savunan görüşlere karşı, bireyin ne kadar nesnel olduğunu iddia ederse etsin her zaman için öznel yanıyla bütün bir birey olduğunu ve belirli bir birey olarak düşüncelerini varoluşu ile ilişkilendirme görevine sahip olduğunu savunur. Kierkegaard modern çağdaki ahlak görüşlerinin temelini oluşturan, kişiyi dünya üzerindeki kendine özgü varoluşundan ve kendine özgü bakış açısından soyutlayarak ele alan insan anlayışına karşı çıkar. Hegel felsefesinde en üst noktasına eriştiğini düşündüğü aklın ve nesnellüğün sınırlılıklarını hiç göz önüne almaksızın akılcılığı ve nesnel doğruluk arayışını vurgulayan ve dolayısıyla Batı felsefesine egemen olan anlayışı da benimsemez. Kierkegaard şöyle der:

... önemli olan benim için bir hakikat bulmak, uğrunda yaşayabileceğim ve ölebileceğim bir fikir bulmaktır. Nesnel hakikat denen şeyi keşfetmek, felsefenin bütün sistemlerini çalışmak ve gerekirse hepsini incelemek ve her bir sistemin içindeki tutarsızlıkları göstermek ne işime yarar; ama o benim hayatımla ilintili olmalıdır ve ben bunu şimdi en önemli şey olarak görüyorum (aktaran, Anderson 2000: 25).

Kierkegaard'a göre, eylem için, uğrunda "yaşayacak ve ölecek" bir şey için, gereken şey akıl ve nesnellik değil, aksine tutku (ihtiras) ve özneliktir. Kierkegaard'a göre, felsefe bize nasıl yaşamamız gerektiğini söylemelidir.

Descartes'la başlayan modern felsefe hayata bakarken bilimsel bir bakış açısından etkilenmiştir. Descartes'dan Kant'a kadarki felsefenin ana sorunu epistemolojik olmuştur: Bizim algılamamızın dışında bir dünyanın "orada olduğundan" (dışsal bir dünyanın varlığından) nasıl emin olabiliriz? Öyle bir dünyanın var olduğunu varsayarsak, bu dünya tam olarak neye benzer? Dolayısıyla felsefi ilgi dışsal dünyaya ve onun algısına odaklanmıştır.

Kant ilgi odağını dışsal dünyadan onu algılayan ve içinde eyleyen *özneye* yöneltmiştir. Bu onun felsefedeki "Copernikçi devrimi"dir. Ama Kant'ın öznesi Kierkegaard'ın felsefesindeki *bireysel* özne yerine *genel olarak* öznedir. Kant'ın radikal özneliğe giden yolda attığı bu ilk adımdan sonra Kierkegaard son noktayı koymuştur.

Kierkegaard için her şeyden önce söylenebilecek şey onun bireyci olduğudur. Kierkegaard için tek anlamlı varlık "var olan birey"dir ve bütün yazılarında var olan bireyin anlamlı ve isteklerinin karşılandığı bir hayat sürmesine yardımcı olmaya çalışır. Kierkegaard bir bireyin nasıl bir yaşam sürmesi gerektiği sorusuna kolektif, sosyal bir yaşama dayalı çözüm önerisini reddeder. Her bir birey kendi hayat yolunu kendi seçmeli ve takip etmelidir.

Kierkegaard'ın bireyciliği değeri bireye göre belirlemesi anlamına gelir. Kendi sözleriyle "Öznellik hakikattir, öznellik gerçekliktir" (Kierkegaard 1992a: 343). Hayatımızı nasıl yaşayacağımızı yönlendirecek mutlak doğrular, mutlak değerler yoktur. Aksine her birey neyin uğrunda yaşamaya ve ölmeye değer olduğuna kendi karar vermelidir.

"Öznellik hakikattir" iddiası çoğumuza garip, hatta paradoksal gelebilir. Kierkegaard buna cevap olarak bilimin bizi demoralize ettiğini söyler. Bilim dünya hakkında kişisel duyguları ve görüşleri aşan nesnel olgular keşfetmek amacındadır. Kierkegaard'a göre, bilimin sorunu değerinin kısıtlı olmasıdır; bilim ne kadar başarılı olursa olsun, hiçbir zaman hayatımızı nasıl yaşamamız gerektiği konusunda bir şey söyleyemez; ama yine de Rönesans'dan beri onun önemi gittikçe artmıştır.

Kierkegaard neye inanıldığının vurgulanmasının yanlış olduğunu savunur çünkü düşünürlerin umduğu gibi inanılan şeyin kesinliğinden emin olmak imkansızdır ve daha da önemlisi bu bize yaşamak için bir sebep veremez. Yalnızca belli bir birey bunu sağlayabilir. Dolayısıyla Kierkegaard vurguyu inanılan şeyin kendisinden bireyin inanılan şeyle ilişkisine (kendi deyişiyle, nasıl inanıldığına) çevirir. Ben bir şeye bütün varlığımla bağlanırsam, eğer bütün hayatımı onun uğruna verebileceksem, o zaman *o benim için doğrudur*. *Neyin* doğru olduğu o kadar önemli değildir.

Birçok insan neye inanacağını seçme sorumluluğundan kaçmak için bir yol bulmaya çalışır. Bunun hangi dönemde olursa olsun insanların genel eğilimi olduğunu görmekteyiz. Kararları için nesnel bir temel bulmaya çalışacaklar ve bu arada bir sürü çıkarımı göz önüne alırken karar vermeyi erteleyeceklerdir. Bu, Kierkegaard'a göre sorumluluktan kaçtıklarının bir işaretidir. Oysa, hakikatin öznellik olduğunu kabul etmeli ve bir karar vermeli, bir şeye bağlanmalıyız ve bunu ne kadar erken yaparsak o kadar iyi olur. Kierkegaard'a göre, "insana bahşedilmiş en muhteşem şey seçimdir, özgürlüktür" (aktaran, Anderson 2000: 40).

Ya/ya da. Bu kelimeler üzerimde her zaman derin bir etki yapmıştır ve hala da yapmaktalar, özellikle onları mutlak bir şekilde ve herhangi bir belirli nesneye atıfta bulunmaksızın kullandığımda, çünkü onların bu kullanımı en korkunç karşıtlıklardan birini hayata geçirme olanağını verir. Onlar beni sihirli bir büyü gibi etkiler ve ruhum son derece ciddileşir, hatta bazen nerdeyse hırpalanır (Kierkegaard 1959: 161).

Hepimiz kendimizi çeşitli eylemleri seçmeye sahip olduğumuz durumlarda bulmuşuzdur. Bu akşam yazılı kağıtlarını okuyabilirim, televizyonda bir film seyredebilirim veya yeni aldığım bir romanı okuyabilirim. Birbiriyle çatışan arzuların her birinin beni farklı yönlere çekmesiyle karar vermenin ağırlığını hissediyorum. Ama bu durumda "kişi o an için seçer" ve "bir sonraki an başka bir şey seçebilir" (age.: 171). Bugün seçim yapmak bana ne kadar önemli görünürse görünsün, "ya/ya da" ibaresini kullanırken Kierkegaard'ın düşündüğü bu tür bir seçim değildir.

Kierkegaard "o an için seçme"yi kişinin bütün hayatı için seçim yaptığı "mutlak seçim" ile karşılaştırır. Biz insanlar sadece her ne ise o olan diğer varlıklardan farklı olarak ne olacağımızı seçmekte özgürüz. Biz, yaşamımıza nasıl anlam katacağımızı da içermek üzere kendi değerlerimizi seçebiliriz.

Bu hem çok heyecan verici, hem de aynı zamanda korkutucudur da. Biz ne olacağımızdan sorumluyuz ve daha önce gördüğümüz gibi, Kierkegaard'a göre, karar vermek için nesnel bir kriterden yoksunuz (hakikat öznelliktir). Birey, seçme süreci içinde bir birey olarak biçimlenirken kendi yolunu seçmek zorundadır.

Bizim kendimizi içinde bulduğumuz durumu tam anlamıyla anlayanlar büyük olasılıkla kaygı (dread) yaşayacaklardır. Kaygı korkudan (fear) kesinlikle ayrılması gereken bir duygudur:

... korku insanın kendi bilinçli gücünün dışında yatan ürkütücü olanaklardan geri çekilmedir, buna karşın kaygı, insanın eylemde bulunma kapasitesinde içkin olarak bulunan muazzam olanakların sonucunda ortaya çıkar (Crites 1972: 187).

İnsanlar, yaşamlarını nasıl haklı kılacaklarına ilişkin önemli kararı vermekten kaçınarak bu kaygı duygusundan kaçmaya çalışacaklardır. Onlar sadece günlük kararlar vererek ve herhangi bir şeye uzun süreli bağlanmaktan kaçınarak yalnızca an be an yaşamaya çalışabilirler. Ama en küçük kararlarımız bile bütün bir yaşam yoluna ilişkin temel bir kararı yansıtır; kişiler yalnızca belli eylemleri değil, yaşam yollarını seçerler. Eğer ben yazdığım makale üzerinde çalışacağıma veya ailemle bir şeyler yapacağıma, yarın öğleden sonra sınav kağıtlarını okumaya karar verirsem ve sonra ertesi gün erkenden okula gidip dersimle ilgili sorunları olan bir grup çalışkan öğrenciyle ek ders yapmaya karar verirsem, bu kararlarım benim kendimi öğretmenliğe adanmışımı, bilgisini paylaşan ve diğerlerine rehberlik eden bir insan olarak hayatımı haklı kıldığımı göstermektedir.

Bazı insanlar etraflarındaki insanların duruma göre nasıl davranmalarını istediklerine göre hareket ederek yaşamlarını nasıl haklı gösterebileceklerine ilişkin zor seçimden kaçınmaya çalışırlar. Onlar kendilerine bir yol seçmektense diğerlerinin beklentilerini doyumayı tercih ederler. Böyle insanlar sadece başkalarının yanında taktıkları bir maskeler serisinden başka bir şey değildirlir ve Kierkegaard'a göre "sen gerçekten de bir hiçsin; sen başkaları için sadece bir ilişkiisin" (Kierkegaard 1959: 163).

Diğerleri de yaşamlarına yön verecek bir ilkeyi seçmekle o kadar zaman kaybederler ki bunun sonucu olarak karşılıklarına çıkan olanakları kaçırlar. Bir 20. yüzyıl şairi olan Sylvia Plath yarı otobiyografik bir roman olan *Zil Kavanozu*'nda (*The Bell Jar*) harikulade bir şekilde, yaşamındaki "ya/ya da" tercihlerinin gerçekten farkında olan bir insanın taşıdığı korkunç sorumluluğu, seçim yapmanın ne kadar zor olduğunu ve eğer kişi zamanında davranmazsa olasılıkların nasıl yok oluverdiğini, yani "kişi seçim yaptığı için değil ama seçmeyi boş verdiği için en sonunda bir ya/ya da sorusunun artık gerekli olmadığı bir anın geleceğini" (Kierkegaard 1959: 168) anlatır:

Hayatımın hikayedeki yeşil incir ağacı gibi önümde dallanıp budaklandığını gördüm. Her dalın ucundan sanki olgun mor bir incir gibi mükemmel bir gelecek uzanıyordu ve beni çağırıyordu. Bir incir bir koca ve çocuklar, diğer bir incir başarılı bir profesör ve bir başka incir muhteşem editör, Ee Gee, ve bir başkası Avrupa ve Afrika ve Güney Amerika, ve bir diğeri Constantin ve Sokrates ve Atilla ve garip isimler ve enteresan işleri olan başka bir sürü sevgili ve bir başka incir Olimpiyat bayanlar takımı şampiyonu ve bu incirlerin ötesinde tam olarak çözemediğim bir sürü başka incir daha.

Kendimi ağacın altında oturup, sırf hangi inciri seçmeye karar veremediğim için açıklıktan ötürken gördüm. İncirlerin her birini istiyordum ama birini seçmek geri kalanının tamamını kaybetmek anlamına geliyordu, ve ben orada karar vermeden oturdukça, incirler birer birer buruşmaya ve kararmaya başladı ve tek tek her biri ayaklarımın dibine düştü (Plath 1971: 62-63).

“Seçim yapmak ve zamanında seçim yapmak önemlidir” (Kierkegaard 1959: 169).

Bireysel varoluş alanına geçiş ancak kişinin kendisinin birey olarak varoluşunun farkına varmasıyla mümkün olur. Kierkegaard sadece bir avuç insanın bu kendi kendinin farkına varma aşamasına ulaşabildiğini düşünür. Bu tür yaşam biçimi ruhsal olarak belirlenmiştir ve bu özellik kendilik bilinci ve onun ifade edilme tarzı bakımından farklılık gösteren üç aşamada ortaya çıkar. Bunlar Kierkegaard'ın deyişiyle “varoluş alanları”dır. Kierkegaard bu üç varoluş alanını kişinin yaşam yolundaki estetik, ahlaksal ve dinsel var oluş aşamaları olarak nitelendirir. Bu üç varoluş alanı en altta estetik alan ve en üstte dinsel alan olmak üzere hiyerarşik bir yapı gösterir ve *varolan* kişinin kendi yaşam yolunda geçmek durumunda olduğu bu aşamalar arasında zorunlu bir geçiş olmadığı gibi bir üst aşamaya geçişte alttaki aşamanın bir katkısı yoktur. Bir aşamadan diğerine geçiş “sıçrama”yla olur: ... özden varoluşa geçiş bir sıçramadır” (Kierkegaard 1992b: 198).

Yukarıda belirtildiği gibi, Kierkegaard'a göre varoluş nesnel olarak ortaya konamaz; varoluş sonlu bir kişinin sonsuz olanla kişisel (öznel) deneyimini ifade eder. Sonlu bir kişinin sonsuz olanla kişisel deneyimi ise, varoluşu gerçekleştirmenin değişik aşamalarına göre ortaya konur. Varoluşu gerçekleştirme aşamaları da, yine yukarıda belirtildiği gibi, Kierkegaard'ın felsefesinde üç varoluş alanı, yaşam yolunda üç aşama olarak ortaya konur. Kierkegaard'ın insan görüşü, yaşam yolundaki bu üç aşamayla, üç varoluş aşamasıyla ilgilidir. Kierkegaard, bu üç varoluş alanının aynı zamanda üç yaşam biçimini gösterdiğini de söylediğinden, bu alanların her birinin kendine özgü yapısını kendi yaşamında taşıyan üç tip insanı birbirinden ayırmıştır. Ona göre, estetik aşamanın özelliklerini kendinde taşıyan estetik insanlar (estetler), ahlâksal aşamanın özelliklerini kendinde taşıyan ahlâksal insanlar ya da trajik kahramanlar ve dinsel aşamanın özelliklerini kendinde taşıyan iman şövalyeleri vardır. Kierkegaard kendi kitaplarında bu üç tip insanı, en belirgin örneklerine göre ortaya koymuştur. Estetik insanı göstermek için kullandığı örnekler, Don Juan, baştan çıkarıcı Johannes, Faust gibi yazınsal tiplerdir. Ahlâksal insan tipi için Agamemnon'u ve Sokrates'i örnek göstermiştir. Dinsel insan için ise verdiği örnek İbrahim'dir. Bu tipler onun hem varoluşu gerçekleştirme düşüncesi için hem de insan görüşü için anahtar tiplerdir. Bu nedenle, Kierkegaard'ın insan görüşünde ortaya konan üç tip insan arasındaki farkları, bu örneklere dayanarak açıklamak uygun olur.

Kierkegaard'a göre, bu alanlar birbirlerini karşılıklı olarak dışlarlar ve hep birlikte başka olasılıklara yer vermezler, yani insanlar için bu üç türlü varoluşun dışında başka bir yaşam biçimi yoktur. Kierkegaard için, her ne kadar bir zaman için bu alanlardan ikisine veya hatta üçüne dayanarak yaşamını sürdürmek mümkün de olsa, eninde sonunda kişinin bu alanlardan birini seçmek zorunda kalacağı bir zaman gelecektir; işte bu anlamda bu üç alan karşılıklı olarak birbirini dışlar. Kişinin kendisini bu alanlardan birine adamaya zorlayacak kriz durumları

ortaya çıkacaktır. Kierkegaard bu yüzden, bir kriz durumu ortaya çıkmadan önce hayali olarak da olsa bireyin bu varoluş alanlarından hangisinin kendisi için doğru olduğunu test etmesi gerektiğini tavsiye eder. Kierkegaard'ın takma isimlerle yazdığı kitapları da bize seçim yapmakta yardımcı olacak hayali testler vermeye yöneliktir.

Ancak Kierkegaard'ın takma isimlerle yazdığı kitaplarının dinsel varoluş alanının en yüksek yaşam biçimi olduğunu varsayan bir perspektiften yazıldığı unutulmamalıdır. Kierkegaard'ın kendi adını kullanarak yazdığı kitapları da dinsel alanın diğer alanlardan daha üstün olduğuna dair kendi kişisel görüşünü yansıtmaktadır; ancak bu dinsel alanın herkes için doğru yaşam alanı olduğu anlamına gelmez. O yüzden Kierkegaard'ın dinsel alanın diğerlerinden üstün olduğunu ileri sürdüğü bu tür pasajlar, yine onun yaşamımızı nasıl sürdüreceğimize dair hepimizin uyması gereken nesnel bir hakikat olmadığı görüşü temele alınarak değerlendirilmelidir. Kierkegaard bu üç varoluş alanının her birinin kişinin yaşamını yönlendirmede etkili ilkeler olduğunu kabul etmekle beraber kendi kişisel tercihi dinsel yaşam biçimi olduğu için dinsel varoluş alanına diğerlerinden daha fazla önem vermiştir.

Kişinin yaşamını yönlendirecek bir ilke için ilk olasılık veya varoluşu gerçekleştirilmede ilk aşama *estetik alan* veya *estetik yaşam biçimi*'dir. Bireyselliğin kendini gösterdiği ilk biçim olan bu yaşam alanı bir sosyal olmayan amoralizm aşamasıdır. Bu aşamada birey sosyal rolleri ve yükümlülükleri kendine tamamen uzak ve yabancı görür. Artık içinde bulunduğu toplumun neyin iyi neyin kötü olduğuna ilişkin yargıları onu ilgilendirmez. O sadece neyin onun için haz verici olduğu veya olmadığı ile ilgilidir. Bu alan en geniş anlamda "kendi için yaşama" veya "dolaysız yaşam" alanıdır. Kierkegaard bu alanın birkaç farklı yaşam tarzında gerçekleşebilecek genel bir perspektifi içerdiğini varsayar. Kendisi için veya dolaysız yaşamak Don Juan örneğinde görüldüğü gibi bir sefahatten diğerine tamamen dolaysız kişisel arzuları doyurmaya yönelik ilkel bir form alabilir. Kierkegaard'a göre, Don Juan gibi sürekli olarak duygulara ve bedensel eğilimlere göre hareket etmenin sonu büyük olasılıkla kendi kendini baltalayıcı bir hayat tarzıdır, çünkü benzeri zevklerin sürekli tekrarı sonunda bıkkınlığa yol açar ve bizler büyük olasılıkla sürekli bir zevk yaşamı sürdürmeye psikolojik olarak hazır değilizdir.

İster en uç biçimi olan Don Juan, ister zekâya dayalı baştan çıkarıcılık görünümündeki Johannes, isterse de daha üst düzeyi gösteren Faust gözönünde bulundursun, estetik yaşama biçimini gösteren estetik tiplerin ortak yönü, dolaysızlık ve haz yaşamı olarak karşımıza çıkar. Bu haz yaşamının ya da tenselliğin sürdürülmesinin sonucu, kişide ortaya çıkan umutsuzluktur. Bu umutsuzluğun nedeni, yukarıda söylendiği gibi, kişinin kendi tinsel varlığının farkında olmamasıdır. Bu umutsuzluk ta ölümcül hastalıktır. Estetik kişi olmaktan çıkmak, yani yaşamda daha üst bir aşamaya geçmek ise, kişinin ahlâksal olanı seçmesiyle, iyi ile kötü arasında bir seçim yapmasıyla olanaklıdır. Ama bu seçimi

yapmak zorunlu değildir. Yani bir üst aşamaya geçiş zorunlu değildir. Bu nedenle, Don Juan örneğinin de gösterdiği gibi, yaşamları boyunca kendi tinsel varlıklarının farkında olmadan yaşamış, Kierkegaard'ın ifadesiyle, kendisi olamamış kişiler vardır. Bu kişiler, Kierkegaard'ın insan görüşünde, en alt varoluş aşamasında kalan kişilerdir, daha doğrusu, varoluş sonlu olan varlıktaki sonsuzluğa yönelik bir tutku olarak görüldüğünden, kendi varoluşlarını en özsel biçimde gerçekleştirememiş kişilerdir.

Bunlar hep birlikte, bir ucunda doğrudan duyumsal alanda yaşayan ve bu doğrudanlığından dolayı bir anlamda masum olan, çünkü eylemleri üzerinde hiç düşünmeyen karakterler, diğer ucunda ise her yaptığı eylemi derinlemesine düşünen ve gerçekten de sırf meydan okumak için ve umutsuzluk içinde eyleyen, düşünceli baştan çıkarıcıya kadar değişen bir karakterler galerisi oluşturur.

Estetik yaşamın bir üst düzeyi bir sanatkarın yaşam biçiminde kendini gösterir; ancak bu yaşam tarzı, sanatkar terimini en geniş anlamda, kişinin kendini gerçekleştirmeye yönelik, yani yeteneklerini ve gücünü en sonuna kadar geliştirdiği bir varoluş biçimi olarak düşünülmelidir. Kierkegaard'ın estetik alanın bu aşaması için seçtiği örneklerin başında Mozart ve Wagner gelir. Genel olarak, estetik alanda var olan bir kişinin yönelimi kişisel ihtiyaçlarını doyurmaktır. Nietzsche'nin üstün-insanı da bu varoluş alanını temsil eden bir hero olarak düşünülebilir:

Kudretli bir ruhtan kaynaklı sağlam ve kutsal bencillik:—o kudretli ruhtan ki, yüksek, güzel, muzaffer ve canlandırıcı ve etrafında her şeyin bir ayna olduğu beden onundur.—Kuvvetli ve inandırıcı beden. Bir dansçı ki örneği ve meseli kendi kendine keyiflenen ruhtur (Nietzsche 1954: 211).

Ama, umutsuzluk yoluyla estetik alandaki yaşamın uygunsuzluğunu hisseden ve bir karşı çıkış ve umutsuzluk içinde o alanda kalmayan kişi bir başka yol seçecek ve ahlaksal alana girecek olgunluğa sahiptir. Bu, ahlaksal olanı yalnızca kabul etmekle kalmayıp aynı zamanda geçici, duyumsal alanda da ahlaksal iddiaların olanağına inanan kişi üzerinde ezeli ve ebedi olanın etkili olduğunun göstergesidir. Böyle bir adam *Ya Ya da*'nın ikinci kısmında estetikçi olan arkadaşına uzun mektuplar yazan ahlaksalcıdır. Ahlaksalcı faydalı bir sebep için savaştığını ve dolayısıyla arkadaşını ve bütün dünyayı iyi olana yöneltebilecek kuvvete sahip olduğuna inanan bir iyimser ve savaşçıdır. O estetik alandaki yaşamı inkar etmez, ama iki görüşün bir tür sentezde bir araya getirilebileceğine inanır. *Ya Ya da*'nın ikinci kısmının ikinci bölümünün başlığının “Kişilik Gelişiminde Estetik ve Ahlaksal Olanın Dengesi Üzerine” olması sebepsiz değildir.

Kierkegaard, *Umutsuz Hastalık Ölüm* adlı eserinde bu varoluş alanında kişinin sürekli olarak dolaysız bir yaşam biçimini seçerek kendi olmaktan kaçtığını ve dolayısıyla bu dolaysız yaşam biçiminin kişiyi umutsuzluğa sürüklediğini söyler: “Bu umutsuzluk biçimi kendisi olmayı istememekteki umutsuzluk; ya da

daha aşağısı, bir kendi (self) olmayı istememekteki umutsuzluk; ya da hepsinden kötüsü, olduğundan başka birisi olmayı istemekteki, yeni bir ‘kendi’ olmayı arzulamaktaki umutsuzluk[tur]” (1954: 186).

Kierkegaard’a göre, kişi bu umutsuzluk durumundan ahlaksal yaşama biçimine özgür bir seçimle kendi olmayı isteyerek geçiş yaparak kurtulabilir. Böyle bir kararı verebilmek hem estetik hem de ahlaksal alternatifin farkına varmak ve tam bir kendini adamayla ahlaksal olanı seçmekle mümkündür. Kierkegaard’a göre sorun “mutlak bir ya / ya da sorunu, ... yani iyi ile kötü arasında seçim yapma” (1959: 182) sorunudur. Sorun herhangi bir şeyin seçilmesi sorunu değil, mutlak bir seçim yapmak sorunudur. Kierkegaard’a göre, ancak mutlak bir seçim yapmakla ahlâksal olan seçilebilir (age: 181). Mutlak olanı seçmekle, yani iyi ve kötü arasında mutlak bir seçim yaparak ahlaksal olanı seçmekle kişi kendini seçer. Dolayısıyla ahlaksal aşamada kişilik kendi üzerine döner; kişi kendini seçmekle kendini ahlaksal olarak seçer ve böylece estetik aşama içinde parçalanmış olan kişilik yeniden -seçimle- kazanılmış olur. Kendini seçmekle kişi “daha önce olduğundan daha başka bir insan haline gelmez, ama kendisi olarak kalır, bilinç bütünlüştür ve kişi kendisidir” (age: 181).

Estetik olarak yaşamak ve ahlaksal olarak yaşamak arasında nasıl bir fark olduğuna gelince,

buna şöyle cevap verebilirim: estetik aşamadaki insan dolaysız olarak ne ise odur; ahlaksal aşamadaki insan bunun aracılığıyla kendini ne yaparsa odur... Bununla estetik aşamada yaşayan insanın gelişmediğini kastetmiyorum, ama onun özgürlük yoluyla değil zorunluluk yoluyla geliştiğini söylemek istiyorum... (age: 182-229).

...Yalnızca mutlak olarak kendimi seçtiğimde kendimi mutlak olarak sonsuzlaştırırım, çünkü ben kendim mutlağım, yalnızca kendim için mutlak olarak seçebilirim, ve bu kendimi mutlak olarak seçmem benim özgürlüğümüdür, ve yalnızca ben kendimi mutlak olarak seçtiğimde mutlak bir farklılığı, yani iyi ve kötü arasındaki farkı ortaya koyabilirim (age: 228).

Ahlaksal varoluş akıl, kendini adama ve “denge” ile karakterize edilir. “Ahlaksal yaşam biçiminin Kant’dan itibaren egemen olan akılsal humanizmde yansıdığı söylenebilir” (Gill 1969: 152). Bu varoluş aşamasında birey yalnız kendisi için değil ama herkes için en iyi olanı düşünerek eyleyebilir. Ahlaksal yaşam biçimi bireyin diğerlerini de düşünmesini ve herhangi bir eylemde bulunurken o eylemden etkilenecek herkes için en iyiyi yapmasını gerektirir. Bu aşamada kişi yalnızca kendisini memnun eden veya üzen şeyleri değil, evrensel olanı, mutlak olanı, iyiliği ve kötülüğü göz önüne almalıdır. Birey evrensel olana boyun eğmelidir.

Kierkegaard yaşadığı dönemde en etkili ahlak kuramlarından biri olan Kant'ın Kategorik İmperatifi'nden son derece etkilenmiştir: *Öyle davran ki isteğin her zaman için evrensel bir yasa olarak iş görsün.* Kant için bu ilke akılsal davranmanın tek yoludur. Kişi kendisi için farklı bir davranış talep edemez; bir insan için doğru olan bir şey benzer koşullardaki herkes için de doğrudur. Kant'ın Kategorik İmperatif'inin sonucu olarak ortaya çıkan ikinci ilke –*diğerlerini hiçbir zaman araç olarak değil, ama her zaman için kendinde bir amaç olarak değerlendir* – kişinin eylemde bulunurken yalnız kendisini düşünmemesi gerektiğini vurgular.

Kierkegaard *Ya/Ya da'* da, kişinin estetik yaşam biçimini mi yoksa ahlaksal yaşam biçimini mi seçeceğini test üzere evliliğe karar verme örneğini kullanır. Ahlaksal yaşam biçiminin sembolü evlilikdir. Evlenmenin tam anlamıyla ne demek olduğunu anlayabilmek için kişinin artık yalnızca kendisini düşünmeyi geride bırakacağını görmek gerekir. Evlilik iki kişiden – ve eğer çocuklar da olursa daha fazla kişiden – oluşmuş bir topluluktur ve bu topluluk içindeki her bir birey karar verirken topluluk içindeki diğerlerinin de yararını gözetmek zorundadır. Dolayısıyla, Kierkegaard'a göre, evlenme kararı estetik yaşam biçimine karşı olarak ahlaksal bir yaşam biçimini seçmek demektir.

Kierkegaard bu yaşam biçimini, hem *Ya / Ya da* başlıklı kitabındaki estetik kişinin karşısına çıkardığı ahlâkçı kişide olduğu gibi ahlâksal kurallara göre hareket eden (örneğin daha ahlâklı yaşanacağını düşündüğü için evlenen) kişiyle, hem de kendi tek eylemiyle evrenseli dile getiren, kendini evrenseli dile getirmek için feda eden kişiyle ortaya koymuştur. Ahlaksal varoluşta kişi sosyal projelere katılmak, sosyal kurumlar ağı içinde yer almak için bilinçli bir seçim yapar; evlenir, bir iş sahibi olur ve sosyal rollerin ve kurumların öngördüğü iyi ve kötü standartlarını kabul eder. Ancak, ahlaksal varoluş aşamasındaki bireyin toplumsal olarak kabul gören iyi ve kötü normlarını kendinde bir bilinçlilikle seçmesi onu yığın yaşamındaki bireyin varoluşundan radikal bir şekilde ayırır. Toplumdan kopma ve yabancılaşma aşamalarından geçmiş biri olarak ahlaksal birey bireyselliğini yitirmeden sosyal ve ahlaksal bir yaşamı seçer. Kierkegaard'a göre “ahlâksal olan, ahlâksal olan olarak evrenseldir ve evrensel olarak o herkese uygulanabilir; başka bir deyişle her zaman geçerlidir” (1983: 54). Olması gerekeni belirleyen ahlâka göre hareket eden kişi, kendi ereğini evrensel olanda bulan ve “kendi tekliğini evrensel olmak için silen” (1983: 54) kişidir.

Kendini evrensel olanda ortaya koyma ve kendi tekliğini evrensel olmak için silme görevini yerine getiren kişi, ahlâksal yaşam tarzını seçmiş olan Kierkegaard'ın Sokrates ve Agamemnon örnekleriyle tanımladığı “trajik kahraman” tipidir aynı zamanda. Trajik kahraman, yüce bir erek uğruna, yani evrenseli -olması gerekeni- ortaya koyabilmek uğruna kendini feda eder, bireyselliğini bir yana bırakır, gerekiyorsa Sokrates gibi kahramanca ölüme gider veya Agamemnon gibi çok sevdiği kızını ülkesinin iyiliği için kurban eder. Kierkegaard'a göre, “gerçek “trajik kahraman” kendisini ve kendisine ait her şeyi

evrensel olana kurban eder; onun eylemi ve kendindeki her duygu evrensel olana aittir” (1954: 122).

Üçüncü varoluş aşaması, insanın yaşamını yönlendirecek bir ilke için sonuncu olasılık dinsel alandır. Bu aşamada birey bireyselliğini tamamen bir yana bırakarak tam bir teslimiyet içinde Tanrı için yaşamayı seçer. Kierkegaard’ın dinsel yaşam alanını ahlaksal yaşam alanından tamamen ayırması şaşırtıcı gelebilir. Neticede kişi ahlaksal olanla dinsel olan arasında seçim yapmak zorunda olmamalıdır. Ancak Kierkegaard’a göre ahlaksal olanla dinsel olan arasında seçim yapmak gereklidir, çünkü Hristiyan din kitaplarını inceleyen Kierkegaard, dinin akla aykırı olduğunu, inanan kişinin Tanrı ile teke tek ilişkisi içinde evrenseli aşmış ve son olarak da inanan kişiden Tanrı tarafından imanını test etmek amacıyla – İbrahim’in, biricik oğlunu Tanrı için kurban etmek istemesi gibi – ahlaksal olmayan bir şeyi yapmasının istenebileceğini düşünür. Dinsel alana ilişkin bu özelliklerin hiç biri ahlaksal düşünme biçimiyle uyuşmaz. Ahlaksal olan akılsaldır, ahlak sahibi birey mutlaka evrensele boyun eğmelidir ve neyin ahlaksal olarak doğru olduğunun hiçbir istisnası yoktur. Ahlaksal olarak yanlış olanı yapmak günahdır, ve bunun başka bir yorumu yoktur.

İlk olarak, Kierkegaard kendinden önceki diğer düşünür ve ilahiyatçıların aksine dinsel alanı özsel olarak akla aykırı olarak tanımlar. Kişi inancın çelişkililiğinin saçmalığına rağmen – ve hatta o yüzden – Tanrı’ya inanır, iman sahibidir. Örneğin, Hristiyanlığa göre ölümsüz ve sonsuz olan Tanrı ölümlü ve sonlu olan İsa ile birdir. Yine Hristiyanlığa göre, inanan kişi, fiziksel ve mantıksal olarak imkansız bile olsa her şeyin Tanrı nezdinde mümkün olmasını bekler. Her ne kadar bu akla aykırı ise de Kierkegaard’a göre, dinsel inancın doğası budur.

Daha da ötesi, inanan “mutlakla mutlak bir ilişki içinde” bulunmasıyla “evrenselden daha yüksektir” ki bu ancak bir arzu olabilir ve ahlaksal bir bakış açısından yanlıştır:

Böylece ahlaksal olan evrenseldir ve evrensel olarak herkes için geçerlidir ... tek bir birey evrensel içinde *telos*’u (amaç) olan bireydir, ve onun ahlaksal ödevi evrensel olmak için kendi tekliğini ortadan kaldırmak üzere kendisini sürekli olarak ahlaksal olan içinde ifade etmektir. Birey evrensele karşıt olarak kendi tekliği içinde kendini ifade ettiği anda günah işler...

... iman tek olanın evrenselden daha yüksek olması paradoksudur (Kierkegaard 1954: 64-65).

Son olarak, Kierkegaard’a göre, aynen ahlaksal alanda yaşamak için kişinin diğer herkesin iyiliğini kendinden önce koyması gerektiği gibi, dinsel alanda yaşamak için kişi Tanrı’yı bütün her şeyden önce koymalıdır. Dinsel yaşam alanında kişi Tanrı’ya mutlak bir şekilde boyun eğer. Kierkegaard *Umutsuz*

Hastalık Ölüm'de dinsel bakış açısından, Tanrı ile hiç değilse bir şekilde ilişkiye girmemiş herkesin umutsuzluk içinde olacağını çünkü o kişinin kendi içindeki ölümsüzlüğü, ebedi varlığı kabul etmemiştir veya onun farkında değildir.

Estetik ve dinsel alanlar arasında enteresan bir benzerlik vardır. Her iki alanda da bireyler evrensel karşı olarak kendilerini teklikleri içinde ifade ederler. Ancak estetik alanda varolan bireyler kendilerini kendi teklikleri içinde ifade etmeyi *isterken* dinsel alanda varolan bireyler için kendilerini teklikleri içinde ifade etmek “kalbin dolaysız bir itkisi” değildir. Dinsel alandaki bireyler ahlaksal olarak doğru olanı, evrensel uyum içinde olanı yapmayı arzu ederler, ancak Tanrı'ya mutlak bir şekilde boyun eğdiklerinden dolayı bunu yapamazlar.

Estetik yaşam alanı içinde daha yüksek ve daha düşük yaşama örnekleri olduğu gibi dinsel alanda da daha yüksek ve daha düşük varoluş biçimleri vardır. Dinsel alandaki en yüksek varoluş biçimi, bu alanda yaşayan bir insanın erişmek istediği en yüksek merteye “iman şövalyesi”dir; bundan daha düşük düzeyde bir dinsel varoluş biçimi “sonsuz teslimiyet şövalyesi”dir. Kierkegaard'a göre,

Birey olmanın kolay bir şey olduğuna inanan birisi iman şövalyesi olmadığından emin olabilir, çünkü serseriler ve avare dolaşan dahiler iman şövalyesi değildirler. Öte yandan, iman şövalyesi evrensel ait olmanın mükemmel bir şey olduğunu bilir...evrenselin dışında doğmanın ne kadar berbat bir şey olduğunu bilir (1954: 86).

Kierkegaard'ın iman şövalyesi ile neyi kastettiğini daha iyi anlayabilmek için onun iman kavramıyla neyi kastettiğini ve de iman şövalyesinin hem trajik kahramandan hem de sonsuz teslimiyet kahramanından ne şekilde farklı olduğunu anlamak gereklidir. Kierkegaard'a göre risk olmadan iman olmaz. Eğer biz Tanrı'nın var olduğunu bilseydik, onun var olduğuna dair elimizde kesin kanıt olsaydı, o zaman imana gerek olmazdı. Tanrı'nın varlığına ilişkin bir kanıtımız olmadığı için iman olanaklıdır. Çünkü kanıt nesnel açıdan kesin olan bir şeyi göstermek demektir. Oysa “kesinlik ile tutku bir araya gelemmez” (1992a: 48) ve tutku (kesinlik lehine) dışta bırakılırsa iman ortadan kalkar (age: 48). İmanın olanaklı olması için, ayrıca nesnel olarak kesinlik bulunmamasına rağmen kişinin bu belirsizliğe karşın Tanrı'ya tutkulu bağlanması gereklidir. Dolayısıyla, iman, Kierkegaard'a göre Tanrı'nın varoluşu paradoksal olmasına ve inanma kararı sonsuz bir teslimiyet içinde alınmasına rağmen Tanrı'ya kişisel bir şekilde inanmaya karar vermektir.

Kierkegaard'a göre, iman ahlâksal ve dinsel aşamalar arasındaki sınırı, sınır durumunu, bu iki aşama arasındaki uçurumu gösterir. Kierkegaard, İbrahim örneği ile iman söz konusu olduğunda, ahlâksal aşamada kalınmayacağını göstermeye çalışır. Tanrı İbrahim'den imanını test etmek üzere ahlaksal olmayan bir şey yapmasını, çok sevdiği biricik oğlunu ona kurban etmesini ister. Ahlaksal bakış açısından bu eylem, çocuğunu korumakla yükümlü olan bir babanın bu

yükümlülüğünün tam aksine oğlunu öldürmeye kalkması, yani cinayet işlemesidir. “İbrahim’in yaptığı şeyin ahlaksal ifadesi onun İshak’ı öldüreceğidir; dinsel ifadesi ise İshak’ı kurban edeceğidir; ama işte tam da bu çelişkide adama uykusuz kılacak kaygı yatar ve bu kaygı olmasaydı zaten İbrahim de [iman şövalyesi] olmazdı” (Kierkegaard 1954: 41).

Ahlaksal alan içinde en yüksek yaşam biçimini temsil eden trajik kahraman yapılması gereken her şeyi yapar ve bu yüzden değerlidir. Kierkegaard’ın trajik kahramana örnek olarak gösterdiği Agamemnon da kızını ülkesini kurtarmak için kurban etmeye zorlanmıştır ve Agamemnon ülkesine ve halkına karşı olan daha yüksek bir ödev ahlakı ile kızına karşı olan daha düşük bir ödev ahlakı arasında seçim yapmış ve kızını ülkesi için kurban etmeyi seçmiştir. Her ne kadar Agamemnon’un ve İbrahim’in eylemleri birbirine benzese de Agamemnon ahlaksal aşamada kalırken İbrahim ahlaksal olanı aşmış dinsel alana geçmiştir:

Trajik kahraman ve iman şövalyesi arasındaki fark apaçıktır. Trajik kahraman ahlaksal alanda kalır. O ahlaksal olanın bir ifade biçiminin daha yüksek bir ahlaksal ifadede telos’unu bulmasını sağlar.

İbrahim’in durumu ise farklıdır. Edimiyle o ahlaksal olanı tamamen aşmış ve onun dışında daha yüksek bir telos bulmuştur... (age: 69).

Trajik kahraman yapılması gerekeni yaptığı için değerlidir. Ama iman şövalyesinin karar anında yaşadığı dehşeti, korku ve titremeyi yaşamadığı için onun eriştiği yüceliğe erişemez. Ancak ahlaksal alan kesinlikle insanların çoğunun tercih ettiği, en çok istenilen alandır. Bunun da sebebi ahlaksal alanın insanların çoğunluğunun iyiliğini gözetmesidir. Eğer birisi estetik veya dinsel alandan birisine ilgi duyarsa, o zaman bu iki alan ve ahlaksal alan arasında seçim yapmayı çok dikkatli bir şekilde göz önüne almalıdır. İşte bu yüzden Kierkegaard yaşamdaki önemli ya/ya da seçiminin her ikisinin de ahlaksal alana ait olduğu “iyi ve kötü arasında yapılan seçim” değil, aksine “kişinin iyi ve kötüyü seçmek/veya onları dışarıda bırakmak yoluyla yaptığı seçim” olduğunu vurgular.

KAYNAKÇA

Anderson, S. L. 2000. *On Kierkegaard*, Wadsworth: Belmont.

Crites, S. 1972. “Pseudonymous Authorship as Art and as Act” *Kierkegaard: A Collection of Critical Essays* (Edt. J. Thompson), Doubleday & Company, Inc.: Garden City, NY.

Kierkegaard, S. 1954. *Fear and Trembling & Sickness Unto Death*, Doubleday & Company, Inc.: Garden City.

Kierkegaard, S. 1959. *Either / Or (Volume II)*, Doubleday & Company, Inc.; Garden City, NY.

Kierkegaard, S. 1992a. *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments (Volume I)*, Princeton University Press: Princeton, NJ.

Kierkegaard, S. 1992b. *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments (Volume II)*, Princeton University Press: Princeton, NJ.

Nietzsche, F. 1954. *The Philosophy of Nietzsche*, Modern Library, Inc.: New York.

Plath, S. 1971. *The Bell Jar*, Buccaneer Books: Cuthogue, NY.